

МИК. ШРАГ

Зовнішня торгівля УСРР та її ближчі перспективи.

І. РОЗВИТОК СВІТОВОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГОВЛІ ЗА ЧАС ВІЙНИ І ЗА ОСТАННІ РОКИ

Україна, що до війни була безправною частиною б. російської імперії, хоч і складала одну з найбагатших країн, які фігурували в титулі самодержців, хоч і була одним з основних творящих факторів в досягненні активного балансу російської зовнішньої торгівлі,—не тільки не приймала участі в організації самої зовнішньої торгівлі, не тільки не виступала на міжнародному ринкові, як господарське ціле, але й взагалі мала не багато користи від «всеросійського» активу торгових операцій з закордоном. Прибутки йшли на виплати заборженості Росії закордоном, до імперської «казни» або до кишень приватних торговців, які з величезним для себе зиском використовували продуцента—українського селянина і робітника, що були поставцями дешевої сировини (хліба, с.-г. продуктів) і фабрикатів (цукор, дерево і т. п.).

Прийшла війна. В наслідок її зайшли великі зміни в організації господарства цілого світу. У нас ці зміни більші ніж де инде, бо слідом за війною відбулась побідна соціалістична революція. Коли в Зах. Європі, де захитано, але ще не завалено основи старого капіталістичного устрою, спостерігаємо безпомічні шукання паліативних засобів відновлення старої економічної структури, колишніх «мирних» умов розквіту капіталізму, то в Радеспубліках відбувається процес цілковито протилежний. У нас з старими формами організації господарства покінчено, у нас відмовляються від паліативів. Там, де шаліла, на певному ступню розвитку господарських відносин, прогресивна, а нині регресивна, приватна ініціатива, введено новий принцип: плановість. Регулювання, соціалістичне керовництво продукційними й всіма зв'язаними з ними процесами, такий категоричний імператив в будівництві нашого нового господарства. Він провадиться рішучо, твердо й послідовно і в одній з найважливіших галузей нашої економіки—в зовнішній торгівлі.

Але поруч із цим спостерігається і ще одна велика зміна в зовнішній торгівлі. Тепер, при переведенню централізації в організації господарства, не маємо, однак, згаданих вище відносин поміж окремими частинами б. Росії. Разом з ліквідацією політичного і національного гніту б. «окраїн», зникає теж і економічний визиск центром багато-національної периферії. В Спільці Радеспублік творчо хазяйчими одиницями стають вже й окремі

ї складові частини. І виступаючи на зовні як член цілої Спілки, кожна федеруюча Республіка виступає в той-же час в зовнішній торгівлі й як самостійне тіло. Нині, і лише нині, маємо змогу організувати, аналізувати, досліджувати, рівняти з іншими і т. д. зовнішню торгівлю УСРР, торгівлю з закордоном Радянської України. Нині з прибутків від активу наших торговельних зносин з чужиною користь одержує саме трудяще населення Республіки.

В дальшому викладі ми бачитимемо, що зовнішня торгівля цілої б. Росії і України за час військових й революційних років дуже потерпіла. Тільки минулий рік і рік біжучий дають здобутки, дають напругу. Чи є це виключно наслідки соціальної війни, чи теж, і в значній мірі, наслідки імперіалістичної війни? На це питання, в масштабі світовому, відповіддю довгий час було: війна принесла розквіт зовнішньої торгівлі. Аналізуючи перебіг останньої у нас, писалося не раз в закордонній пресі, що і занепад зовнішньої торгівлі в б. Росії—це наслідок лише революції і горожанської війни, а не війни 1914—18 року. Раніш, ніж перейти до дальшого, мусимо зняти трохи «провини» з революції і віднести частину її на світову військову завірюху. Це дасть також нам змогу показати, при якому загально-світовому стані зовнішньої торгівлі до неї прилучилась і почала в ній відвойовувати (звичайно, мирно) місце ціла Спілка Радеспублік й, окремо, УСРР.

Оцінка зовнішньої торгівлі кожної країни подвійна. З одного боку береться цінність імпортованих та експортованих товарів, з другого-ж—порівняння ведеться по кількоєній ознаці, по вазі. І ось, коли простежити за розгортанням світової зовнішньої торгівлі по першій ознаці, щоб-то по цінності, побачимо, що вона за час війни дуже зросла і значно перебільшила довійську цифру загального світового товарообігу 169.125,5 мільйонів зол. марок. Коли взяти, напр., три найбільші антантські держави—Англію, Сполуч. Держави Америки і Францію, то, в порівнянні з довійськовим 1913 роком, їх зовнішня торгівля¹⁾ зростала так (див. табл. далі до цієї стор.).

Отже товарооборот Англії в 1913 році дав 1404 міль. фунт стерлінгів, а, все збільшуючись в слідуєчі роки, в 1920 році досяг—3494 міль. ф. ст.; інакше кажучи, він зріс більш, ніж удвічі і склав в 1920 р.—249% довійського. Товарооборот Сполучених Держав Америки дав до війни 4276,6 міль. доларів, а в 1921 р.—13506,5 м. д., щоб-то збільшився більше ніж утричі і склав в 1920 р. 316% довійського. Але найбільше виріс товарооборот Франції—з 15,3 мільярдів франків до 57,5 м. фр.,—цеб-то майже в чотири рази (по-над 370% довійського). Цікаво відзначити, що в балансі зріст цей має трохи відмінні пропорції. Пасив Англії зріс майже пропорційно ростові товарообігу, пасив Франції і актив Сп. Держав в далеко більшій пропорції.

Подібну-ж картину уявляє й військовий розвиток зовнішньої торгівлі інших держав. Товарооборот, в цінносному вияві, зсуди зростає в середньому в 2—4 рази.

Але цілком щось инше бачимо, коли переходимо до аналізу світового товарообігу, виявленого в одиницях ваги. Тут вже, для всіх країн, за

¹⁾ Див. докл. «Мировое хозяйство за время с 1913 по 1921 год», під ред. проф. С. А. Фалькнера. Москва, 1922 р.

виключенням Спол. Держав Півн. Америки, Канади, Бразилії та Нової Зеландії по експорту, і Спол. Держав, Японії й Н. Зеландії по імпорту, спостерігаємо величезне зменшення світового експорту та імпорту, або, інакше кажучи, величезне зменшення загальносвітового товарообороту. Коли в 1913 році експорт 20 головніших країн світу виносив за чверть року пересічно 74,9 мільйонів метричних тон, то в 1919 році він був рівний вже лише 42,2 мільйонів метричних тон, або 55,2% довійськового експорту. Те-ж саме з імпортом: в 1913 році пересічно за чверть року імпортувалось до цих країн 75,6 мільйонів метричних тон, а в 1919 р.—44,8 м. м. т., або 59,2%. Отже за час війни світова торгівля в дійсності зменшилась майже удвічі.

Чим пояснити таке величезне розходження поміж висновками з даних про зовнішню торгівлю, що взято по ознаці цінності, і з даних, що взято на підставі ваги? Вся справа полягає виключно в тому знеціненню грошей, яке пережили за час війни всі чисто держави, навіть держави зі «сталюю валютою». Це знецінення грошей було наслідком збільшення ціни товарів¹⁾, яке, в свою чергу, викликаючи грошеву інфляцію, тягло за собою нове знецінення завоювавших собі виключне праве громадянства на світових біржах—паперових банкнот. Ось чому, коли в довійські часи, при існуванні в більшості держав золотої валюти і при постійності вексельного курсу, цінносні дані відносно експорту та імпорту давали уяву про зовнішню торгівлю кожної країни, то під час війни становище цілком змінилось. Ці дані, як ми бачили, приводять до цілком неправдивих висновків.

Вражіння і розповсюджена колись думка, що в військові роки зовнішня торгівля надзвичайно пожвавилася, як потім виявилось, були цілковито хибними. У той час, як крива цінності товарообороту все лізла догори, крива товарів в обігу постійно понижувалася.

Цікаві підрахунки, які блискучо довели непридатність цінносного методу вияву зовнішньої торгівлі в часи нестійкості валютних відносин, було зроблено в Англії. Там непридатність цього методу виявилась вже

¹⁾ Ілюструвати зріст цін товару на світовому ринку можна на підставі руху так званих гуртових товарних індексів.

Коли взяти з держав зі сталою валютою, які одержали перемогу в світовій війні—Англію, Францію та Сп. Штати, а з нейтральних Данію, рух цих індексів уявляється так: (беремо на підставі «Bulletin mensuel de statistique». Société des Nations Lausanne № 3, 1924).

Рік	Англія	Франція	Сп. Шт. Америки	Данія
Середня за	1914 р.=100	1901—1910 р.р.=100	1913 р.=100	1913 р.=100
1915 рік	108	161,6	101	149
1916 "	135,6	217,6	127	206
1917 "	175,2	302,4	177	284
1918 "	192,5	392,0	194	292
1919 "	205,6	411,8	206	340
1920 "	251,0	589,9	226	341
1921 "	155,0	398,8	147	178
1922 "	131,0	377,6	149	181
1923 "	130,0	484,4	154	210
1924 (січень)	137,2	571,7	151	223

Отже найбільший зріст цін зазнала Франція, а найменший—Сп. Держ. Америки. В країнах побіджених зріст цін і знецінення їх валют просто катастрофічні.

Таблиця до тексту на стор. 109.

К Р А Ї Н И	1913 р.	1914 р.	1915 р.	1916 р.	1917 р.	1918 р.	1919 р.	1920 р.
Англія (в тисяч. фунт. стерл.)								
Імпорт	768735	696635	851894	948506	1064165	1316151	1626156	1936742
Експорт	525254	430721	384868	506280	527080	501419	798635	1335569
Реекспорт	109567	95474	99062	97566	69677	30945	164749	222406
Баланс . .	— 133714	— 170440	— 367964	— 344660	— 467408	— 783787	— 662772	— 378769
Сполучені Держави (в тисячах доларів)								
Імпорт	1792596	1789276	1778597	2391635	2954468	3031213	3904365	5278481
Експорт	2484018	2113624	2554671	5482611	6233513	6149088	7920426	8228016
Баланс . .	+ 691422	+ 324348	+ 776074	+ 3091006	+ 3281045	+ 3117875	+ 4017745	+ 2950535
Франці (в мільйонах франків)								
Імпорт	8421	6402	11036	20640	27553	19415	35799	35405
Експорт	6880	4869	1937	6215	6012	4144	11880	22435
Баланс . .	— 1541	— 1533	-- 9099	— 14425	— 21541	— 15771	— 23919	— 12970

на підставі обрахунку скорочення тонажу суден, які надходили до англійських портів і виходили з них. В 1916 році в порівнянні з 1913 р. тонаж зменшився майже удвічі, при великому збільшенні цінності товарового обороту. Англійський «Economist» довів, що як би цінність імпортованих та експортованих товарів виявити в цінах 1913 року, то ввіз 1916 року дав би 654 м. ф. ст.—замість 940 м. ф. ст. по цінах 1916 року,—а вивіз—380 м. ф. ст., замість 506 м. ф. ст. по цінах 1916 р. Між тим, в 1913 р., як це ми бачили в вищенаведеній таблиці, ввіз Англії в 1913 р. виносив 769 м. ф. ст., а вивіз 525 м. ф. ст. При переведенні звищених військових цін на довійськові бачимо, т. чином, що й імпорт і експорт Англії вже в 1916 р. надзвичайно зменшився. Але й після війни, цеб-то за останні 4 роки, ціла світова зовн. торгівля не досягла своїх довійськових цифр. У тій же Англії, не зважаючи на збільшення, починаючи з 1920 р. (з перервою лише в 1921 році), і імпорту і експорту, вона, в цінах 1913 року, виносила в 1922 році для імпорту всього 659,4 м. ф. ст., а для експорту 361,8 м. ф. ст., а в 1923 році для імпорту—735 м. ф. ст. (проти 769 м. ф. ст. в 1913 р.) і для експорту 404,4 м. ф. ст. (проти 525 м. ф. ст. в 1913 р.). Цифри, які виявляють цінність ввозу та вивозу, продовжують зберігати, однак, чимале значіння й тепер, бо з них можна бачити співвідношення поміж імпортом та експортом до війни, під час її й нині. Тут треба зазначити, що саме у нас в СРСР користування сучасними цінносними даними цілком припустиме, бо, починаючи з 1921 року, статистика нашої зовнішньої торгівлі велась виключно по цінах 1913 року. Але відносно років війни і перших років революції (до 1921 р.) всі згадані міркування про непридатність цінносного методу лишаються в повній силі й для СРСР.

Ми бачили, що за часи війни світова зовнішня торгівля значно скоротилась, та досягала під кінець її в де-яких найбільших державах світу лише трохи більше половини довійськової. Те-ж саме треба сказати й про бувшу Росію. Її імпорт збільшився з 1913 року до 1917 р. кругло на 1 мільярд карб. (з 1,4 мільярдів до 2,5 мільярдів). Але і тут це збільшення фіктивне. Що-ж до експорту, то він зменшився більш ніж утричі (315 мільярдів до 0, 5 мільярдів з. к.), навіть коли рівняти його з довійськовим, не приводячи цін 1916, 1917 років в ціни 1913 року. Коли прийняти під увагу знецінення російських грошей протягом військових років¹⁾, яке проф. Туган-Барановський в свій час вирахував для 1916 року рівним $2\frac{1}{2}$, то згадане «збільшення» імпорту перетворюється в його зменшення проти імпорту 1913 року на одну третину (1 мільярд к. в 1916 р. проти 1,5 м. в 1913 р.), а зменшення експорту з 3-разового перетворюється в зменшення майже 7-разове. Загальний товарооборот зовнішньої торгівлі б. Росії з 1913 р. по 1916 р., коли прикладемо до неї вказане зниження купівельної здатності грошей, впав з 2,9 мільярдів карб. до 1,2 м. к. Отже, вже до революції зовнішня торгівля б. Росії зменшилась більше ніж у 2 рази. В той же час замість активної в довійськові роки, вона вже в 1916 році стає яскраво пасивною.

Перші роки революції в Росії з катастрофічною швидкістю продовжили це зменшення її торгівлі з закордоном. В наслідок горожанської

¹⁾ Російська валюта, переведена в швейцарські франки, зазнала під час війни слід зміни (в % в порівнянні з 1914 р.—(мінус) 6,05; 1915 р.—30,60; 1916 р.—39,25; 1917 р.—62,85.

війни, інтервенції і блокади вона протягом 1918 р. і 1919 р. майже припинилась. Ввіз товарів в 1918 році по цінах 1918 року дав всього 61,069 тис. карб., цеб-то лише 4,5% довійськового імпорту, а вивіз 7,544 т. к., цеб-то всього 0,5% довійськового експорту. Що-ж до 1919 року, то тут цілий товарообіг з закордоном дав всього 3,141 тис. карб. (3,032 т. ввіз і 109 т. вивіз). 1920 рік приніс вже трохи кращі наслідки, ніж попередній, але він теж може вважатись за викреслений з років нашої зовнішньої торгівлі, бо навіть не досяг мінімальних цифр 1918 року (вивіз—37,202 т. карб., а вивіз—1,085 т. карб.) Лише 1921 рік приносить перелом і після нього зовнішня торгівля Радянського Союзу починає відновлятись.

Імпорт в 1921 році зростає проти попереднього року по вазі більше, ніж в десять раз (35,4 міл. пудів до 55,3 м. п.), а по цінності більш, ніж в шість раз (з 37,2 м. карб. до 248,6 м. к.).

Експорт в той же час виявив ще інтенсивніший ріст, піднісшись по вазі приблизно в 26 раз (0,5 м. п. до 13,0 м. п.), а по цінності в 20 раз (з 1,1 м. карб. до 20,3 м. карб.) Але як в цьому, так і в слідуючому році зовнішня торгівля радеспублік ще не проходить нормального шляху своєї відбудови. Хоч цифрово вона збільшилась в обох своїх галузях (експорт та імпорт), але рік голоду, неусталеність політична в радеспубліках, наслідки економічної розрухи попередніх років, вороже відношення закордону і т. д.—все це привело до того, що торговельний баланс зовнішньої торгівлі продовжував бути яскраво пасивним, а разом з тим і самий склад її, цеб-то номенклатура ввозу та вивозу, в порівнянні з довійськовими роками значно змінився в некорисний для нас бік.

1921/22 операційний рік приносить помітне покращання. Але справді значні досягнення дає лише 1922/23 рік. Головним досягненням його є оздоровлення торговельного балансу, який на кінець року з пасивного почав перетворюватись в активний. Разом з тим позначився поступовий зріст експорту і відбулась перебудова структури союзного експорту й імпорту, відповідно до потреб та господарського становища ССРР.

При значному скороченні імпорту, який загалом прибрав виключно продукційного характеру (товари, призначені на задоволення чисто продукційних потреб, склали 77,3% цілого ввозу) і який звів до мінімуму ввіз товарів широкого вжитку, зріст експорту привів до того, що цифри останнього в балансі дали актив кругло в 24 мільйони карбованців. Проти цифр попереднього операційного року, експорт 1922—23 р. виріс більше ніж в 2 рази, давши 132 міл. карб. по довійських цінах (проти 63 м. к. в 1921/22 р.).

Але й минулий рік все-ж ще надзвичайно далекий від довійських норм. Цілий оборот зовн. торгівлі минулого року дав лише 10,7% довійськового. «Як що порівняти цю цифру,—пише М. Кауфман¹⁾,—з коефіцієнтами продукції промисловості та сільського господарства, які дають для першої 35% в відношенні до військових, а для другого 75%, то доводиться визнати, що зовн. торгівля відстала в своєму розвитку від темпу та зросту продуктивності цілого народно-господарського цілого. Проте, такий висновок був би непорозумінням, бо експорт, це—лишок

1) Журнал «Внешняя торговля» № 1 за 1924 р.

поміж сумою продукції та споживання і може розвиватись лише тоді, коли продукція прокриває основні потреби країни, і тільки лишки цієї продукції по-над споживанням складають головну частину експорту».

Біжучий рік приніс нові досягнення, твердо закріпивши досягнення минулого року. Він значно збільшив наш експорт, а особливо головну його статтю—хлібний експорт; він дає дальшу активізацію балансу Рад. Союзу; він в той-же час і, власне, завдяки зросту нашого експорту уможливив і збільшення розмірів імпорту. Цілий оборот зовн. торгівлі СРСР в цьому році определений по плану в 700—750 міль. карб., цеб-то складає вже не 10,7% довійськового, а майже 27,0% довійськового (ввіз—400 міль. карб., вивіз—290 м. карб.).

Такий поступ треба визнати величезним. Не можна-ж забувати, що знищення йде завжди значно швидче, ані ж відбудова. Коли ми згадаємо, як поволі нищилась зовн. торгівля б. Росії, ще починаючи з років війни, процес її сучасної відбудови треба визнати дуже швидким. І коли для минулого року наведена думка Кауфмана про відставання темпу розвитку зовнішньої торгівлі від темпу розвитку продукційних галузів радянського господарства цілком відповідала економічній дійсності, то кінець року 1923 і початок 1924 принесли зміну і в цьому. Темп розвитку зовнішньої торгівлі починає випереджувати такий в промисловості й в сільському господарстві. До цього треба ще додати, що за часи відсутності на світовому ринкові наших експорттоварів і, головне, хліба, наше місце поставців хліба зайняли заокеанські країни—Сполучені Штати, Канада, Аргентина й інші. Але вже в минулому році Союз РСР почав одвойовувати у них зовнішні ринки, завдяки чудовій якості нашого зерна, дешевшій ціні та географічній близькості до європейських ринків.

Такі, накреслені в грубих рисах, зміни в світовій зовнішній торгівлі і в торгівлі б. Росії та сучасної СРСР за роки війни і після військових років. На цьому загальному тлі проходила й зовнішня торгівля України. Як ми вже вказували, її, так би мовити, усамостійнення датується лише з часів радянської влади. До жовтневої революції окремої статистики зовнішньої торгівлі України не провадилося. Проте, на підставі окремих праць можна все-ж дати уяву й відносно довійської зовнішньої торгівлі УСРР. Ми й спробуємо коротко її представити раніш, ніж перейти до аналізу її сучасного стану. Дані з довійських років, років більш-менш нормальних торговельних зносин з закордоном, дадуть нам також змогу перейти в дальшому й до намічення ближчих перспектив зовн. торгівлі УСРР.

II. ДОВІЙСЬКОВА ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ

Для аналізу довійської зовнішньої торгівлі України, на жаль, бракує точних даних та певних цифр. Всі досліді в цій справі ґрунтуються переважно на комбінованих підрахунках, що робились на підставі відомостей зі статистики перевозок по залізницях, з «Обзорів зовнішньої торгівлі» і т. п. матеріалів. Не диво, що в підрахунках окремих авторів існує велика, або, вірніше, величезна різниця. Для прикладу наведемо кілька джерел, які яскраво це підтверджують.

В своїй праці «Економічна географія України» проф. Остапенко пише, що напередодні війни на Україну імпортувалось краму на 647,96 міль. карбованців, а експортувалось із України на 1.022,78 м. к. довійської

вартости. До цих цифр автор зарахував і весь імпорт України із інших країн б. імперії, який він вираховує в 291,32 м. карб. та експорт її до цих країн, вирахований в 551,76 м. карб. Значно менші цифри подає проф. Кривченко ¹⁾. Він оцінює увесь імпорт на Україну пересічно за трьохліття 1909—1911 року в 471,7 міл. карб. (цеб-то майже на 200 міл. карб. менше, ніж у Остапенка), при чому імпорт безпосередній з по-за меж бувш. імперського кордону дає всього 106,2 м. карб. Що-ж до експорту, то цифри його такі: весь експорт—790,8 м. карб., а експорт за кордон б. імперії—368,6 міл. карб. (отже і тут різниця в порівненні з обрахунками пр. Остапенка більша, ніж на 200 міл. карб.). Коли ми звернемось до третьої, переважно статистичної, оригінальної праці в цій справі А. А. Копорського («Торговый баланс Украины в 1913 г. Вид. Укрзовнішторга, 1923 р.), то знов побачимо цілком відмінні цифри. Увесь торговельний баланс України в 1913 р. опреділюється ним по імпорту в 593,0 міл. карб., а по експорту в 1.066,6 м. к. Балансні-ж цифри торгівлі з закордоном,—цеб-то країнами, які лежали за кордоном б. імперії, такі: імпорт всього лише 32,1 м. к., експорт 36,5 м. к.

У виборі поміж цих різнородних цифр доводиться бути надзвичайно обережним. Єдине спільне, що в них є, це вияв безумовности великої активности торговельного балансу України, яка хитається у всіх 3 авторів від 300 до 413 міл. карб. Тут таки слід зазначити, що розміри перевищення цінности вивозу по-над ввозом в цілій б. імперії за пересічні роки 1909—11, коли український актив давав до 300 м. к., складали всього коло 400 м. к. «Тому, що активність російського торговельного балансу пояснювалась необхідністю покривати вивозом товарів численні імперські виплати за кордоном,—пише з приводу цих цифр проф. Кривченко,—мимоволі надходить висновок, що тягар виплат по закордонній заборжености б. імперії спадав, переважно, на плечі України».

Але повернемось до різниць в обчисленні цифр товарообміну України з закордоном і з іншими частинами б. Росії. Чим вони пояснюються?

Тут діють причини двох родів. З них перша,—це неоднаковість у всіх наведених авторів географічної уяви об'єкта досліду. В найбільших межах уявляється територія довійськової України проф. Остапенком, і звідси, головню, його непомірно великі цифри. Проф. Кривченко й Копорський мають на увазі довійскову Україну, але в її сучасних межах. Далі різниці походять ще від років, про які йде мова (з одного боку, середні цифри за добу 1909—11 р. р., з другого,—цифри 1913 року).

Надзвичайно мізерні по цінності цифри чистого закордонного вивозу та ввозу України, наведені Копорським, знаходять своє пояснення в тому, що в нього окремо фігурують порти Чорного та Азовського моря, порти Балтійського моря й Моск.-Київ. залізниці. Не спиняючись детальніш на аналізі всіх наведених даних, перейдемо до в'яснення розмірів, складу та напрямку зовнішньої торгівлі довійськової України, беручи за основу цифри Кривченка.

¹⁾ Див. ст. «Внешняя торговля Украины в настоящее время и до войны» в Проспекті до Київськ. Контрактового Ярмарку 1923 р. Вид. Укрзовнішторгу.

Торговельний баланс України в середньому за рік трьохріччя 1909—1911 р. р. уявляється так:

Вивіз з України (в тисяч. карбов.).

Групи товару	Весь вивіз України	Вивіз безпосередньо за був. імпер. кордон
1. Продукти землеробства	398.560	311.102
в т. ч. хліба	367.705	286.330
2. Худоба та продукти скотарства	56.389	26.909
3. Лісні матеріяли	—	4.827
4. Сільсько-госп. індустрія	221.720	22.331
5. Копальні	12.462	3.423
6. Метали та вироби	90.092	—
7. Інші	10.761	—
Разом	790.761	368.592

В в і з (в тис. карб.).

Групи товарів	Весь ввіз України	Ввіз безпосередньо з-за був. імпер. корд.
1. Лісні матеріяли	16.883	16
2. Мануфактура	208.639	780
3. Нафт. продукти та прод. копалень	33.519	2.835
4. Машини та металеві вироби	14.573	29.260
5. Риба	29.264	5.570
6. Шкіра та шкіряні вироби	31.350	3.408
7. Спиртні напитки	26.010	1.900
8. Галантерія	28.080	4.160
9. Хемичні продукти	7.458	7.476
10. Колоніальні товари	22.703	26.961
11. Інші	53.223	22.866
Разом	471.702	106.232

Отже, ціле активне сальдо в зовн. торгівлі України виносило по Кривченку 319,1 м. карб., а активне сальдо її в безпосередній торгівлі з закордоном 262,4 міл. карб. Таким чином, актив в товарообороті поміж Україною й іншими частинами б. Росії давав в 1909 р.—1911 р. всього 56,7 міл. к.

Найвизначніше місце в експорті України за кордон б. Росії належало продуктам споживання (96% всього вивозу), причому на збіжжя припадало коло 80% вивозу. Слідуючим по значінню експортним товаром були лісні матеріяли. Отже продукти промисловости, за виключенням продуктів сільсько-господарської індустрії (цукор і спирт), за кордон б. імперії із України не вивозились. Натомість значна їх кількість йшла до інших частин б. Росії. Як ми це побачимо далі, довійськова Україна в своїй торгівлі з зовнішнім світом сільсько-господарчими продуктами мала незначний контакт з сусідами по б. імперії, і її сільське господарство було звернуте обличчям до зовнішніх ринків.

Зовсім протилежне спостерігаємо в імпорті України. Головними статтями її імпорту в довійскові роки були машини та металеві вироби, колоніальні продукти, хемичні продукти, риба, галантерія та шкіра.

Той факт, що довійськова зовнішня торгівля України з країнами заходу спіралась на продукцію сільського господарства, має величезне

значіння і в розвитку нашої сучасної зовнішньої торгівлі. Сільське господарство України постраждало за часи війни та революції найменше і це саме зробило можливим відновлення нашого експорту в значних розмірах.

Чим далі, тим більше зростає наш хлібоекспорт, і всі дані дають підставу гадати, що протягом ближчих 4—5 років наш вивіз сільськогосподарчої продукції досягне довійських норм. Разом з тим відновлюються і перспективи експорту продуктів сільськогосподарчої індустрії, зокрема цукор вже почали вивозити з України до Персії.

Ми вже згадували про непомірно велике активне сальдо в довійській торгівлі України. В відношенні до закордону (без інших країн б. Росії) експорт перевищував імпорт в $2\frac{1}{2}$ рази. Між тим в час найбільшого розквіту найбагатшої в світі країни Сполучених Держав Америки, яка має найактивніший торговий баланс, її перебільшення експорту над імпортом було лише в 2 рази.

Так, в рік найбільшого активу (1919 р.) імпорт С. Держав дав 3,9 мільярда доларів при експорті в 7,9 м. д. (баланс 4,0 мільярди дол.). В дальшому активність балансу все падає.

Активність цілого торговельного балансу України по Кривченку відносно значно менша. Експорт її до закордону й до інших країн б. Росії дав 790,8 м. к., а імпорт 471,7 м. к.—актив 319, 1 м. к. Отже, тільки актив балансу з закордоном більше, ніж удвічі, як ми бачили, перевищує цілий імпорт з-за кордону; що-ж до цілої зовн. торгівлі (цеб-то і з іншими країнами б. Росії), то актив її значно менший за загальний імпорт на Україну.

Те, що актив цілої зовнішньої торгівлі менший за такий же в торгівлі з закордоном, це—наслідок участі в першій, менш сприятливого балансу торгівлі України з іншими країнами б. Росії.

Ми наводили вже цифру активного сальдо торгівлі України з її сусідами по б. імперії за 1909—11 роки (56,7 м. карб.). Пророблена на підставі матеріялів А. А. Копорського в цьому-ж напрямі праця для 1913 року¹⁾ дає трохи відмінну картину, а власне виявляє, що цей рік дав значно більшу перевагу українського експорту над імпортом з інших країн б. Росії. Баланс цього року такий: вивіз із України—519,1 м. карб., ввіз на Україну—354,7 м. к., активне сальдо —164,4 м. к., цеб-то 19% цілого обороту.

Ці дані і дані проф. Кривченка не цілком, однак, рівноцінні. Тоді як останній включає до своїх розрахунків і ті частини б. імперії, які від неї відокремились та склали самостійні держави (Польща, Литва, Латвія й інші) або ввійшли до інших чужоземних держав (Басарабія), в розрахунках для 1913 року взято лише ті частини б. Росії, які тепер входять до складу СРСР. А між тим в торгівлі з де-якими з тих країн, які відокремились, Україна активного балансу не мала. Навпаки, торгівля її, напр., з Польщею в 1913 році уявляється так: експорт до Польщі дав—65,4 м. карб., а імпорт звітний—105,2 м. к., цеб-то пасивність балансу для України в торгівлі з цією країною виносила 39,8 м. карб. Проте, коли навіть з наведеного для 1913 р. активу скинути цю цифру і можливі невеликі пасиви торгівлі з іншими, не прийнятими під увагу країнами, актив 1913 року лишиться все-ж значно більший за такий в 1909—11 році.

¹⁾ Див. ст. Г. Ревзіна, М. Шрага на цю тему в «Вестнике Внешней Торговли Украины» № 8 за 1924 рік.

Ми простежили вище характер довійськових торговельних зносин України з закордоном. Нам лишається ще в цьому розділі освітити її колишній товарооборот, так мовити, б. внутрішньо-російський.

Коли відносно Західньої Європи, як ми згадували, Україна до війни була переважно поставцем сільсько-господарчих продуктів і, в першу чергу, хліба, то її експортіві взаємини з іншими частинами б. імперії покоїлись головню на продукції її промисловости. Вивіз сільсько-господарчих продуктів із України дав тут (в 1913 р.) лише 76,4 м. карб. з цілого вивозу її до цих країн в 437,9 м. карб., цеб-то всього 17,4%. В той же час і на Україну йшла з інших частин б. Росії досить значна кількість с.-г. продуктів, а саме на 40,5 м. карб. Таким чином, актив балансу в цій галузі дав в 1913 р. лише 35,9 м. карб., цеб-то 16,3% всього активу.

В своїй торгівлі продуктами лісоводства, бідна на ліси, Україна має вже яскраве пасивне сальдо в 40,2 міл. карб. (Ввіз—42,8 м. к., вивіз 2,6 м. к.).

На загал, в торговельному обороті України з сусідами по б. імперії, що виносив 655,7 м. карб., на долю сільського господарства і продуктів лісоводства припадало всього 162,3 м. карб., цеб-то оборот в цих галузях складав тільки четверту частину цілого обороту. Инакше кажучи, на три чверті торговельно-економічний зв'язок України з останньою Росією базувався на основі промисловій, а не сільсько-господарчій. Промисловість України до війни була звернута до внутрішніх ринків б. Росії.

В обсягу промислового товарообороту Україна мала яскравий активний баланс. При вивозі в 437,9 м. карб., ввіз досягав лише 217,8 м. карб., цеб-то сальдо давало 220,1 м. карб.

Можна сказати без перебільшення, що таке сприятливе сальдо було переважно наслідком величезного активного лишку в торгівлі продукцією цукрової промисловости.

Другою по значінню активною статтею була продукція металургічної промисловости Донбасу. Необробленого металу вивозилось всього 14,3 м. к. (активний лишок 80,5 м. к.). Так само значний активний лишок (58,5 м. к.) дав і товарооборот в обсягу металевих виробів (вивіз 96,2 м. к., ввіз 37,7 м. к.).

Тут цікаво відзначити, що як на це вказують цифри ввозу необробленого металу та металевих виробів на Україну, ввіз останніх більше ніж удвічі перебільшував ввіз перших. Це ілюструє те відоме положення, що розвиток української металургічної промисловости випередив розвиток на Україні дрібної металооброблячої промисловости.

В наведеному вивозі металевих виробів значне місце займали сільсько-господарські машини. Їх було вивезено на 22,7 м. карб., а ввезено всього на 3,1 м. карб. Що до інших машин та їх частин, то ввіз їх на Україну і вивіз взаємно зрівнювались (вивіз на 13,7 м. к., а вивіз на 13,1 м. к.).

З інших активних статей українського вивозу назвемо ще кам'яний вугіль, де вивіз в 37,6 м. карб. цілком ішов в актив, і хемічні товари, де вивіз дав—3,6 м. к., а ввіз всього—0,2 м. карб.

Найбільш пасивний характер по групі промислової мала торгівля України в обсягу мануфактури (ввіз 138,8 м. карб., вивіз 9,2 м. карб.), що в більшості (на 125,1 м. к.) ввозилась із Московського промислового району, а далі в обсягу торгівлі нафтою (пасив 12,1 м. карб.).

В товарообороті України з іншими частинами б. Росії значне місце займала ще група товарів, що не ввійшли до попередніх груп (сільсько-господ., лісної, промислової), а саме—товарів рибних, колоніальних, рослинних масел. Баланс України тут був різко пасивний(—51,4 м. к.). Ввіз цих товарів досяг 43,6 м. карб., а вивіз 2,2 м. к.

При зведенні усіх наведених даних в єдину балансову таблицю маємо таку картину:

	Вивіз	Ввіз	Лишок
Продукти сільського господарства . . .	76,4	40,5	+35,9
Продукти лісного господарства	2,6	42,8	—40,2
Продукти промисловості	437,9	217,8	+220,1
Інші товари	2,2	43,6	—51,4
Разом	519,1	354,7	+164,4

Щоб закінчити огляд довійськових торговельних взаємин України з іншими частинами б. Росії подамо ще напрям цих взаємин, або, інакше, географічний розподіл імпорту та експорту товарів. Він уявляється так (в міл. карб.):

Частини б. Росії	Крим	Зах. Росія	Закавказ. П. Кавк. — Дон	Північ та Приозерн. край	Ленінград	Моск. пром. район	Урал
Вивіз	11,9	40,4	107,0	37,6	24,4	101,2	11,2
Ввіз	4,3	33,8	46,2	4,9	12,3	151,1	3,2
Сальдо	+7,6	+6,6	+60,8	+32,7	+12,1	—49,9	+7,9

Частини б. Росії	Центр-земле- роб. район	Середнє Поволжа	Нижн. Поволжа	Сибір та Забайкал	Туркестан, Кіргіз, Хіва та Бух.	Інші	Всього
Вивіз	65,0	23,7	29,2	21,8	39,1	16,4	519,1
Ввіз	38,6	8,9	40,1	2,9	1,2	7,0	354,7
Сальдо	+26,4	+14,8	—10,9	+18,9	+37,9	+9,4	+164,4

Таким чином, Україна мала найбільш розвинені торговельні взаємини з Московським промисловим районом, а далі з країнами Кавказу і Дону та з Центральним Землеробським районом.

Ми навмисне допустили в цьому розділі де-яку диспропорцію в трактуванні довійськової торгівлі України з державами, що знаходились по-за кордонами б. імперії та з іншими частинами б. Росії. Виправданням нам служить в цьому той факт, що тоді, як торгівля України з закордоном знайшла своє освітлення в кількох виданнях, її торгівлю з іншими частинами б. Імперії досі майже не було освітлено. Між тим ця справа має тепер велике значіння. Коли ми будемо радянську зовнішню торгівлю на принципах плановості і регулювання, нам необхідно знати всі найменші подробиці її колишнього перебігу: її розміри, склад, напрям і т. д.

Ми можемо точно передбачати, що в стані вивозити за кордон СРСР лише тоді, коли знаємо, що ми повинні перед тим ввезти з одної частини Союзу до другої. Історія зовнішньої торгівлі допомагає нам в цьому розібратись і дає змогу на підставі минулого передбачити майбутнє. Але поруч з виявленням колишніх довійських торговельних зносин України з іншими частинами СРСР ми потребуємо тепер також знати і сучасні взаємини цього роду поміж УСРР і іншими частинами Союзу. На характері цих взаємин ми зупинимось в слідуючому розділі.

Ми бачили, що уявляла з себе довійська зовнішня торгівля України. Творючи по території лише $2\frac{1}{2}\%$ цілої б. імперії, маючи населення, що складало тільки менше ніж $\frac{1}{5}$ частину населення цілої б. імперії, Україна в її зовнішній торгівлі давала по-над 25% загальноросійського експорту, $\frac{3}{4}$ його активу. Зовнішня торгівля України проходила, отже, дуже інтенсивно.

Які-ж зміни зайшли в ній за роки війни й революції і як вона розвивається тепер, в умовах радянської економіки?

III. ЗОВНІШНЯ ТОРГОВЛЯ УСРР

В розділі I ми спинились на тих змінах, що зайшли в зовнішній торгівлі б. Росії за час війни і в дальшому за роки революції. Ми бачили, що вже в 1917 році б. Росія вступила зі зменшенням своїх торгових оборотів з закордоном в 2 рази. В дальшому ці обороти все меншали, і перші роки революції, майже до 1921 р., проходять під знаком майже повного припинення зовнішньої торгівлі.

Подібну-ж еволюцію пережила й зовнішня торгівля України, яка (Україна) була особливо улюбленим плацдармом контрреволюційних виступів та інтервенцій. Останні, йдучи в парі з блокадою, цілковито унеможливили розвиток торговельних зносин з чужоземними державами і тим зробили УСРР, в обсягу лише зовнішньої торгівлі, збитки, що виносять сотки мільйонів. Початковим роком відновлення зовнішньої торгівлі УСРР можна вважати лише 1922 (або вірніше 1921—22 операційний) рік. Саме в середині 1921 року в економічному та міжнародньому становищу рад-республік позначилось помітне поліпшення, на зміну якому, одначе, прийшов тяжкий неврожай, наслідки якого відбилися у всіх сферах радянської економіки, а зокрема і в зовнішній торгівлі УСРР. Замість сподіваного активного балансу, він перетворився в пасивний (—7.100 тис. довійськ. карбов., коли не зараховувати до імпорту благодійних вантажів). З другого боку він дав мінімальний експорт, з номенклатури якого випали цілковито хлібні товари, що перейшли в цьому році в зовнішній торгівлі «житниці Європи» з статті її вивозу до статті її ввозу, творючи тим цікавий економічний парадокс. Таким чином, неврожай цілковито змінив характер нашої зовнішньої торгівлі і, з огляду на зниження купівельної здатності населення, до останнього ступня зменшив її обсяг.

Слідуючий, 1922 рік, значно поліпшив загально-господарську кон'юнктуру країни. Цьому сприяв в значній мірі добрий врожай, що дав можливість збільшити експорт, при одночасному скороченню імпорту. В наслідок цього, 1922—23 рік дав вже активний баланс, в якому вивіз перевищує ввіз в $3\frac{1}{2}$ рази. Активне сальдо за рік дало 14.373,9 тис. карб.

Коли взяти вищенаведені дані проф. Кравченка (за календарний рік) відносно довійської зовнішньої торгівлі України та порівняти їх,—

допускаючи де-яку методологічну помилку, — з наслідками зовнішньої торгівлі УСРР за 1921—22 і 1922—23 операційні роки, одержуємо таку картину¹⁾.

(В тисячах карбованців).

	Пересічно за 1909/11 рр. по 6. імперськ. кордону (календарн. рік)	В 1921/22 р. (з I/X по I/X)	В 1922/23 р. (з I/X по I/X)	В 1921/22 р. в % до довійськов.	В 1922/23 році в % до довійськов. 1921/22 р.	
Вивіз	368592	5079,3	20146,7	1,4	5,5	396,8
Ввіз						
без благодійн.	106232	12179,6	5772,5	11,45	5,43	47,3
з благодійн.		31963,3	14001,8	30,1	13,2	43,8
вантажем						
Оборот						
без благодійн.	474824	17258,9	25918,9	3,63	5,46	150,2
з благодійн.		37042,6	34148,2	7,8	7,2	92,2
Баланс						
без благодійн.	+262360	-7160,3	+14373,9	—	—	—
з благодійн.		-26884,0	+6144,5	—	—	—

Аналізуючи наведену табличку, можна зробити такі висновки. Експорт в другому році фактичного відновлення зовнішньої торгівлі УСРР збільшився проти попереднього року майже в 4 рази (396,8%). Проте він все ще складає надзвичайно малу частину довійськового (всього 5,5%). Натомість дуже впав проти 1921—22 р. наш ввіз комерційний (47,3%), цеб-то без благодійних вантажів. В наслідок всіх цих змін зовнішня торгівля в 1922—23 році не тільки збільшила свої обороти проти оборотів попереднього року на половину (50,2%), але й дала вже, замість пасивного, активне сальдо (14.373,9 тис. карб.). Цікаво зазначити, що, як і в вивозі, ввіз на Україну і загальний (комерційний) оборот дали також всього 5,5% довійських цифр.

Разом зі збільшенням оборотів України зросла також і доля її участі в загально-союзному товарообороті (з 4,4% в 1921—22 р. до 9,1% в 1922—23 р.), при чому особливо значною є участь УСРР в союзному експорті (з 7,9% вона в 1922—23 р. піднеслась до 15,1%, проти 25,9% в довійські роки). Особливе значіння в загальносоюзному має вже український вивіз в обсягу хліба, цукру, руди і т. д., де він перебільшує довійські відсотки.

Крім загального збільшення розмірів зовнішньої торгівлі в минулому році та її активізації, з'явищем, що свідчить про її оздоровлення, було також більше наближення пропорційного значіння окремих груп товарів, в її експорті та імпорті до довійських норм що видно, особливо в експортній графі, по кількостній ознаці ваги, з слідуєчих двох таблиць: (див. табл. А і Б).

Виявом зміцнення міжнародного значіння УСРР і розвитку її торговельних зносин з закордоном в минулому році є, нарешті, і збільшення кількості країн, з якими вона провадила товарообмін.

¹⁾ Цифрові дані беремо тут з розвідки т. А. Вольфовича «Внешняя торговля Украины в 1922/23 году», вміщеної в № 1—2 «Вестника внешней торговли Украины» за 1924 рік. Дані 1921/22 і 1922/23 р. р. взято по довійським цінам.

Таблиця А.

Вивіз з України до війни, 1921—22 і 1922—23 р.р.

Роки	Групи	По цінності (в тис. карб.).				По кількості (в тис. пуд.).			
		Пересічно за 1909/11 р.	Відсоток	1920/22 р.	Відсоток	1922/23 р.	Відсоток	1921/22 р.	Відсоток
	1. Життєві припаси	335992	91,1	555,9	10,9	11574	57,5	151,1	4,5
	2. Худоба	3500	1,0	18,9	0,4	—	—	5,5	0,2
	3. Сирівці та півфабрикати . .	28300	7,7	3501,6	68,9	8379,6	41,6	3112,7	93,7
	4. Вироби	800	0,2	1002,9	19,8	192,7	0,9	53,1	1,6
	Всього . .	368592	100	5079,3	100	20146,4	100	3322,4	100

Таблиця Б.

Ввіз на Україну до війни, в 1921—22 і 1922—23 р.р.

Роки	Групи	Пересічно за 1909/11 р.		В 1921/22 р.		В 1922/23 р.		В %% до довійськ.	
		т. карб.	%%	т. карб.	%%	т. карб.	%%	1921/22 р.	1922/23 р.
	1. Лісні матер. .	16	0,9	13,0	0,0	14,5	0,3	81,7	90,6
	2. Мануфактура .	780	0,7	2648,8	22,2	1022,5	17,8	339,6	131,1
	3. Нафт. прод. та прод. копалинь	2835	2,7	436,7	3,7	147,7	2,6	15,4	5,2
	4. Машини та мет. вироби	29260	27,6	744,2	6,2	2090,6	36,3	2,5	7,1
	5. Риба	5570	5,2	37,5	0,3	32,1	0,6	0,7	0,6
	6. Шкіра та вироби з неї. . .	3408	3,2	214,8	1,8	107,6	1,9	6,3	3,2
	7. Спирт. трунки .	1900	1,8	28,8	0,2	1,1	0,0	1,5	0,06
	8. Галантерія . .	4160	3,9	54,9	0,5	393,3	6,4	1,3	9,5
	9. Хемич. прод. .	7476	7,0	1343,9	11,3	74,8	13,0	18,0	10
	10. Колон. товари	26961	25,7	6080,8	50,9	310,5	5,4	22,6	11,5
	11. Інші	23866	22,5	344,1	2,9	904,6	15,7	14,4	3,8
	Всього . .	106232	100	11947,5	100	5772,5	100	11,2	5,43

Отже досягнення минулого операційного року в обсягу зовнішньої торгівлі УСРР вже, відносно, дуже великі. Відродження сільського господарства дало змогу відновити український експорт хліба. В цьому розумінні біжучий рік (операційний 1923—24 р.) дав вже надзвичайно багато.

Минуле півріччя 1923—24 року дало такі цифри українського вивозу та ввозу: вивіз—58,4 міл. довійськ. карбованців, ввіз—3,6 міл. карб. Коли ми порівнюємо їх з наведеними вище цифрами минулого року та довійськовими, бачимо слідуюче:

1. Вже протягом лише півроку український експорт збільшився проти минулого року майже в три рази. Він, таким чином, дуже швидким темпом наближається до довоїнського, хоч ще й складає тільки менше ніж його третину (коли рівняти 58,4 мільйонів карбованців з $1\frac{1}{2}$ від 368,6 мільйонів карбованців довоїнської суми). Темп відновлення українського експорту, що базувався в 1921—22 р. лише на сировині, а тепер базується вже на хлібі, такий: 1921—22 рік—1,4% довоїнського, 1922—23 рік—5,4% довоїнського, 1923—24 рік—31,7% довоїнського 1909—11 рр., що були, як відомо, роками добрих врожаїв. Не можна не визнати, що такий темп в дусі зростаючої геометричної прогресії є яскравим показником блискучого відродження цього фронту української радянської економіки.

2. Протилежну картину дає розвиток українського імпорту. Ненормально великий в післяголодний рік, він далі (в 1922—23 р.) меншає абсолютно (на половину) і відносно (до експорту), а в біжучому році, коли судити по першому півріччю, збільшуючись абсолютно, відносно (до експорту) продовжує зменшуватись надзвичайно різко, але й відношення цього річного імпорту до довоїнського надзвичайно мізерне; він складає всього (3,6 мільйонів карбованців до $1\frac{1}{2}$ взятої від 106,2 м. карб.) 6,8% довоїнського. З'являється це знаходить своє пояснення в тому, що тепер наш імпорт перейшов в більший своїй частині на обслуговування потреб радянської промисловости, яка, однак, не в стані ще поширити свого закупу за кордоном необхідних їй засобів продукції, з огляду на фінансові труднощі, які вона і ціле наше господарство переживають. Як ми побачимо далі, майбутнє півріччя, певно, дасть все-ж значно більший імпорт, ніж який був в перші 6 місяців ц. року.

3. Ми вже мали нагоду казати про довоїнську активність українського торговельного балансу з закордоном, яка в сальдо давала (по Кривченку) +262,4 мільйонів карб.; довоїнський експорт України більше ніж у $3\frac{1}{2}$ рази перевищував імпорт її, що складав, т. ч., лише 26,1% експорту. Ми бачили також, що перший рік пореволюційного відновлення зовн. торгівлі був в розумінні балансу цілковито ненормальний, давши великий пасив (сальдо—7,1 мільйонів карб.; експорт склав всього 41,7% експорту). Минулий рік вніс повну майже гармонію до експортно-імпортових пропорцій (імпорт склав 28,9% експорту), наблизивши їх до довоїнських, які прийнято вважати за нормальні. Але, коли минулий рік дав направу в балансовій структурі, то біжучий, непомірно збільшуючи активність зовнішньої торгівлі, приніс в першому півріччю вже цілком нездорову диспропорцію в цифрах експорту та імпорту. Перші перевищують другі більш ніж в $16\frac{1}{2}$ раз або, інакше кажучи, імпорт складає тільки 6,2% експорту.

Як же уявляються експортна та імпортова частини цього річного зовнішньої торгівлі.

Увесь експорт, що по цінності дав за 6 місяців 58.440.267 довоїнськ. карб., а по вазі 64.489.144 пудів, складається з 3-х груп товарів: з життєвих припасів, з сировини та напівобробл. матеріалів і з виробів. Найбільша роля припадає першій групі (55,1 м. к.), що дала 94,5% цілого вивозу.

Останні 5,5% вивозу майже цілком падають на другу групу, що дала—3,3 мільйонів карб. Третя-ж, хоч і фігурує в експорті, але остільки незначна (менше 500 карб.), що можна її зовсім обминути.

Як в цілому експорті, так і в експорті життєвих припасів, домінуюче значіння має збіжжя. Вивіз жита дав—33,6 міл. карб., пшениці—15,4 м. к. ячміню—4,0 м. к., пшенички—4,0 м. к.; а разом ці 4 культури—54,0 м. карб. Таким чином, без перебільшення можна сказати, що наш експорт минулого півріччя був базований на хлібі, при чому відсоток його участі в цілому вивозі (90,7%) значно перебільшив навіть довійський (77,7%). Це сталося в наслідок дуже сприятливої для експорту осінньої кон'юнктури внутрішнього ринку збіжжя. Не зважаючи на високі накладні видатки, низькі ціни на збіжжя створювали надзвичайно вигідні умови рентабельного вивозу всіх сільсько-господарських продуктів. З інших сільсько-госп. продуктів можна відзначити ще вивіз фасолі (0,3 м. к.) та яєць (0,2 м. к.). Решта товарів цієї групи (борошно, цукор, ікра й инш.) грають цілком непомітну роль.

В групі сировини та півфабрикатів розподіл експорттоварів такий: макуха—1,4 міл. карб., прядиво—0,5 м. к., щетина—0,3 м. к., кін. волос—0,2 м. к., пух-перо—0,2 м. к., промпродукти—0,3 м. к., останні (насіння, лікарства і т. д.)—0,4 м. к.

Таким чином, ми бачимо, що в сучасному експорті України продукти промисловости майже відсутні і коли незначні кількості їх (як ось 6 тисяч пуд. цукру, 51,9 тис. пудів соди кауст. та кальц., 37,2 т. п. масла соняшн. і т. инш.) трапляються, то вивіз їх має лише, так би мовити, характер розвідки, яка повинна виявити, чи можливий і чи рентабельний буде їх вивіз в майбутньому. Відповідь на це, з проробленого досвіду, може бути позитивною. Немає сумніву в тому, що вже протягом ближчих місяців, особливо, коли ми почнемо займати знов місце серед поставців ринків Близького Сходу (Персія, Туреччина), доля участі цих товарів в нашому експорті буде все більшати і за кордоном знаходитимуть збут наш цукор, вугіль, металеві вироби і т. д.

Про початок зросту наших взаємин з Бл. Сходом, а зокрема з Туреччиною, свідчать вже і перші місяці ц. року. В вивозі за півріччя Туреччина взяла вже участь в розмірі 7% (по-над 4 міл. карб.). Що-ж до цілого характеру нашого експорту, в розумінні його напряду, то він уявляється так: на першому місці стоїть Німеччина, на долю якої припало 43,1% цілого українського експорту, далі ідуть Англія, Голандія, Туреччина, Італія, Данія, Франція і т. д. В другому півріччі можна чекати, очевидно, збільшення ролі Англії. Відносно Голандії треба зазначити, що експорт тут (майже виключно хлібний) має транзитовий характер (порт Роттердам). Значна участь в нашому експорті Італії, в зв'язку з заключенням з нею торговельного та митного договорів, певно, також зростатиме.

Коли звернутися до того, в якій мірі беруть участь в нашому вивозі, окремі експортуючі організації, бачимо, що величезна доля участі припадає укр. конторі «Експортхліба» (96,3%). Всі останні організації поділяють решту вивозу (3,7%) так: Укрзовнішторг—2,2%, Вукопспілка—0,2%, інші дрібні експортери—1,5%. Отже, поки що, роля кооперації в цій галузі нашої зовн. торгівлі зовсім незначна.

Нам лишається ще присвятити трохи уваги характеру сучасного імпорту УСРР.

Як ми згадували, весь імпорт за перше півріччя дав всього (по митних даних) 3.573.467 карб. (по вазі 1.011.611 пудів). Найбільша цифра

ввозу припадає тут на митну групу «метали та вироби»—1.322,0 т. карб. (в тому числі на сільськ.-госп. машини всього 206 тис. карб.). Далі йдуть групи «папір та друков. матер.»—504,5 т. к. (переважно папір для часописів—на 447,4 т. к.), хемичні та фармацевтичні вироби—483,0 т. к. життєві припаси—453,6 т. к. (головне гербата—252,9 т. к. і оселедці—123,5 т. к.), «прядивні матеріяли та вироби»—313,1 т. к. (з них джуту, сирця на 275,4 т. к.). Ті півмілійони, що ще лишаються, припадають на необроблену шкіру (112 т. карб.), на лісні матеріяли (84 т. карб.), на канц. прилади (170 т. к.) і т. д.

З повищих цифр бачимо незначну роль цілого імпорту. В відношенні до наміченого плану на весь рік в 17,7 міл. карб. (в якому на спеціальний імпорт до Донбасу падає 1,5 міл. карб., а на консигнаційний—2,5 м. к.) він складає всього 18,6%. Проте, коли мати на увазі не митну статистику, а хід замовлень імпортованих за кордоном, цей відсоток значно зростає. Перспективи-ж на друге півріччя доводять, що коли планові цифри й не будуть виконані в повній мірі, то в кожному разі виконання їх буде рівне все-ж не менше як 60—70%.

Але на цьому ми докладніш спинимось далі. Аналізуючи наведені цифри, зазначимо лише ще слідуюче. Зовнішня торгівля УСРР не має поки що характеру широкого задоволення споживчих та продукційних потреб сільського господарства. В останньому перекоуємось, напр., коли згадаємо мізерну цифру ввозу сільсько-господ. машин. Але і в обсягу постачання закорд. товарів промисловості наша зовнішня торгівля також ще не розвинулась. В промисловому імпорті більшість його припадає до того-ж переважно на сировину та дрібний інструментарій. Взагалі, коли тільки брати під увагу перше півріччя ц. року, хід нашого імпорту, як по кількості, так і по складу, не може бути визнаний за втішний. Про засоби і заходи його виправлення скажемо нижче.

Як і в експорті, головне місце в імпорті належало Німеччині (1,2 м. карб., цеб-то 34,9%). Але в дальшому розподілі країн є значна відміна від розподілу їх по експорту. Друге місце належить тут Польщі (0,4 м. к.; 10,1%), далі йдуть: Естонія (0,3 м. к.; 9,2%), Англія (0,3 м. к.; 7,7%). Китай (0,2 м. к.; 6,7%), Чехо-Словачія (0,2 м. к.; 6,5%), Австрія (0,2 м. к.; 6,2%) і т. д. Отже участь Англії в імпорті значно менша, ніж в експорті, і вона тут займає лише 4 місце, або, вірніше—3, бо участь Китаю в значних розмірах випадкова (ввіз гербати). Так само не зовсім їй належне, випадкове, місце займає й Естонія (ввіз оселедців). Зовсім незначний був імпорт з Італії (всього на 43,2 тис. карб.; 1,2% цілого імпорту), який тепер все зростає й зростатиме.

Так уявляється наша цьогорічна зовнішня торгівля по найновішим даним. Коли хід її проти минулого року і є безумовно заспокоюючий і ми бачимо дальше продовження швидкого піднесення оборотів її і її активу, то все-ж, в порівнянні з планом на ц. рік, вона не вповні проходить задовольняюче. Але перше півріччя—далеко не остаточний показчик. В слід. розділах ми спинимось на ближчих перспективах розвитку зовнішньої торгівлі України і на де-яких капітальних проблемах, з нею сполучених і з неї впливаючих. Ми побачимо там, що біжучий рік, в обсягу зовн. торгівлі, буде знов таки великим кроком радянської економіки наперед, хоч нашій зовнішній торгівлі, як зрештою і всім іншим галузям радянського господарства, доводиться ще перемагати та

поборювати великі труднощі. Адже-ж ще три роки тому вона була рівна—0 (нулю).

Щоб мати повну уяву відносно сучасних торговельних зносин УСРР з усіма країнами, що лежать по-за її межами, ми повинні ще проаналізувати її товарообмін з братніми їй Радянськими Республіками Союзу. Саме тепер ми одержали матеріяли відносно цього за минулий 1923 рік. Хоч ці матеріяли і не цілком можуть нас задовольнити і не суть досконали, бо сучасна наша статистика, що її війна громадянська теж вибила з колеї нормальної праці, а особливо транспортна статистика, далеко не стоїть на височині, але дані, що ми маємо, цілком вистарчають, аби винести досить вірну уяву в цій справі.

З метою порівняння з довійськовими роками, ми перевели одержані нами в одиницях ваги цифри товарообороту 1923 р. в цінносні одиниці—і саме в карбованці довійської вартости. Не спиняючись тут на поясненню тієї досить складної комбінованої методи, яку нам довелося вжити для цього переведу¹⁾, наведемо наслідки нашої праці, які дають уяву відносно внутрішньо-союзних торговельних зносин України по основним товарним групам, як в одиницях грошових, так і в одиницях ваги.

Цифри ввозу України з інших частин СРСР і відповідного вивозу такі:

Таблиця В.

В в і з

В и в і з

(в тисяч. пудів і в тисяч. довійськов. карбов.)

	Кількість	Вартість	Кількість	Вартість
1 Жито	2933	2229	20543	15612
2 Пшениця	633	602	1369	1300
3 Овес та ячмінь	1037	726	3214	2243
4 Інше збіжжя	1518	1822	7096	8515
5 Ріжне борошно	523	684	20758	27117
6 Вел. худоба	87	416	664	3147
7 М'ясо	30	148	119	583
8 Дрова	5175	311	1234	74
9 Лісні матеріяли	35811	17906	4401	2201
10 Кам'ян. вугіль	—	—	73404	8063
11 Залізна руда	—	—	157	9
12 Чавун, залізо, криця необроблені	920	1058	5449	6266
13 Чавун, залізо, криця, та бляшані вироби	390	2746	1968	11611
14 Машини	182	1747	512	3336
15 Нафта та її продукти	14979	8505	269	207
16 Мануфактура	539	20835	30	1159
17 Цукор	192	832	8482	36643
18 Сіль	2048	410	7631	1526
19 Масло рослин	162	812	403	2017
20 Риба (свіжа та сол.)	4075	14875	261	954
21 Інші товари	28489	18948	20114	11341
Всього	99723	95612	177977	143924

Отже й тепер, як і до війни, відносно інших частин б. Росії, товарооборот України продовжує бути виразно активним. До війни

¹⁾ Відносно цього тов. Г. І. Ревзін і я, що проробили цю працю, маємо докладніше висловитись в іншому місці (авт.).

вивіз по цінності перевищував ввіз на 44% (див. попер. розділ). Тепер він його перевищує, цеб-то на 50,5% (актив виносить кругло 50 міль. карб.). Отже, в цьому відношенні військові норми лишаються майже без зміни і в цьому велика різниця цих балансових підсумків від балансових підсумків нашої зовнішньої (з закордоном) торгівлі, де активність виросла проти довійської ненормально високо.

Але, що є спільного в сучасному розвитку наших торговельних зносин з іншими частинами Союзу і з закордоном,—це значне зменшення, стулення їх. Увесь оборот України з інш. частинами б. Росії складав 873,8 міль. карб., минулий рік дав оборот всього в 239,5 міль. к., цеб-то склав менше, ніж третину довійського (27,4%), Проте тут маємо також значно більше наближення до довійських норм, ніж в закордонній торгівлі. Там комерційний оборот в 1922/23 році дав проти довійського лише 5,5%. Інакше кажучи, відносно, наш економічний зв'язок з іншими частинами Союзу в обсягу торговельних зносин після всіх років громадянської війни відновився в 5 раз швидче, ані-ж відповідний зв'язок з закордоном. Коли-ж абсолютно довійський товарооборот України з іншими частинами б. Росії перевищував такий-же з закордоном майже в 2 рази (873,8 м. к. і 474,8 м. к.), то тепер товарооборот України з Союзом перевищує сучасний товарооборот з закордоном майже в 10 раз (239,5 м. к. і 25,9 к.).

Коли переходимо до аналізу та оцінки ролі тих чи інших груп товарів в товарообороті УСРР з іншими Рад. республіками, ми бачимо, що тут, поміж 1923 р. і довійськовими роками, зберіглась значна подібність, але далеко не має повної тотожності. І дійсно, як і раніш, спостерігаємо, що експортів взаємини України базуються тут переважно на продукції її промисловости. Цукор (36,6 м. карб.), необробл. залізо, криця і т. и. (6,3 м. к.), залізні та інші вироби (11,6 м. к.), машини (3,3 м. к.), вугіль (8,1 м. к.), сіль (1,5 м. к.), мануфактура (1,2 м. к.), масло росл. (2,0 м. к.)—всі ці продукти промисловости, хоч і на багато перевищують по цінності вивозні продукти сільського господарства (70,8 міль. карб. проти 58,4 м. к.), але все-ж далеко не настільки, як це було до війни (437,9 м. к. проти 76,4 м. к.). І це зрозуміло.

Тоді, як наше сільське господарство пройшло за останні роки шлях швидкого відновлення, відродження промисловости, а особливо української важкої індустрії, відбувалось значно повільніше. Тільки біжучий рік приніс велике прискорення темпу зросту продукції нашої вугільної та металургічної промисловости і тому в 1924 році треба сподіватись більшого наближення характеру торговельних зносин України з іншими частинами Союзу довійських років. Власне вся вага зменшення українського вивозу до Союзу в минулому році падає саме на продукти промисловости. Вивіз збіжжя і інш. сільсько-господ. продуктів зменшився проти 1913 року зовсім незначно (всього на 5,8 міль. карб.). В протизагу довійському часу, наше сільське господарство в минулому році ¹⁾, коли наш експорт хлібу тільки розпочинався, було обернуте обличчям не до Зах. Європи, а до сусідніх Радянських республік. Що-ж до промисловости, то тут лишається довійська ситуація. Її експортіде увесь до інших частин Союзу

¹⁾ Треба пам'ятати, що для закорд. торгівлі ми оперуємо цифрами за операційний 1922-23 рік (з жовтня по жовтень). Календарний рік дав-би тут значну зміну картини (авт.).

Ми наводим вже цифру українського вивозу сільсько-госп. продукції (70,6 м. к.). Досить значну цифру (6,6 м. карб.) дає і ввіз товарів сільського господарства до України. Актив по цій статті виносить 64,0 міл. карб. і значно перевищує довійський.

В галузі продуктів лісного господарства 1923 рік зберігає довійськове становище: ввіз їх на Україну значно перевищує вивіз (ввіз 18,2 м. карб., вивіз 2,3 м. карб., пасив України 15,9 м. к.).

Значну перевагу, натомість, має знов УСРР в торгівлі продуктами промисловости. Вивозу в 70,8 м. карб. тут протистоїть ввіз у 36,8 м. к. В сальдо маємо для України +34 м. карб. Як і до війни, головні статті ввозу до України складають мануфактура і нафта (20,8 м. к. і 8,5 м. к.), а вивозу—цукор, метали, вугіль, машини.

Дуже видатну роль продовжує відігравати ввіз до УСРР різної риби та оселедців, який дав 14,9 м. карб. при вивозі всього в 1,0 м. карб. (пасив України—13,9 м. к.).

Нарешті, інші частини Союзу мають значну перевагу (на 7,6 м. к.) в торгівлі іншими товарами, розгорнути номенклатуру яких, на жаль, не уявляється в цей мент можливим з огляду на згадану вище недосконалість транспортної статистики.

Оцінюючи сучасні торговельні взаємини України з іншими Рад. республіками, ми бачили, що вони, лишаючись в головному подібними по характеру до довійських, значно проти цих зменшилися, але разом з тим на багато випередили розвиток наших взаємин з закордоном.

1924 рік певно продовжить розвиток цих взаємин в напрямі дальшого їх поширення і наближення до довійських норм. І цьому сприятиме особливо відродження нашої металургії, яка перед війною саме переживала добу буйного розквіту і яка нині знов стає на тверді крицеві ноги. Допомогою розвитку наших торговельних взаємин з закордоном і з Союзом має бути те, що ми в цьому році зуміли також стать на не менш тверді золоті ноги сталої валюти.

(Далі буде).

С. ПЕВЗНЕР

Стан торгівлі й торгового апарату на Україні в 1922—23 році.

Вивчаючи стан внутрішньої торгівлі на Україні, ми повинні перш за все звернути увагу на кількосний і якосний стан торгового апарату.

По даних патентної статистики НКФ УСРР стан торгового апарату на Україні вимальовується на протязі минулого року в такому вигляді¹⁾.

Т а б л и ц я 1.

	Липень— грудень 23 р.	Січень— березень 23 р.	Квітень— вересень 23 р.	Жовтень— грудень 23 р.	Пересічно за рік (гру- день 23— 24 р.)
Вибрано патентів за час .	131.477	107.241	137.826	89.177	117.417

Цікаво тут же виявити, яке місце займає Україна в загальносоюзному масштабі по кількості своїх торгових підприємств (по даним НКФ СРСР):

	Липень— грудень 22 р.	Січень— березень 23 р.	Квітень— вересень 23 р.	Жовтень— грудень 23 р.	Пересічно за рік (гру- день 23— грудень 24 р.)
Вибрано патентів по СРСР за час . . .	522.708	414.222	464.375	345.848	408.148
По Україні кількість патентів в % від- ношенні од загаль- носоюзної кілько- сти	25,1%	25,5%	29,7%	25,8%	27,3%

Таким чином, ми бачимо, що по кількості торгових підприємств Україна займає в загальносоюзному масштабі далеко видніше місце, ніж те, яке вона, напр., займає по кількості населення й по другим ознакам, і де її доля в загальносоюзному масштабі доходить тільки 19—20%.

Як-що порівняти кількість торгових підприємств, що була на Україні у довійськовий час з пересічною кількістю торгових підприємств на Україні

¹⁾ З огляду на те, що патентна статистика веде облік кількості патентів, вибраних на право торгівлі і з огляду на те, що кожне підприємство,—за незначними винятками,—зобов'язано мати патент,—то через це даними про рух виборки патентів ми будемо означати рух торгових підприємств.

в 1922—23 році, то ми побачимо, що до цього часу відбувся досить хуткий і значний процес відбудови торгового апарату, особливо в його кількосному відношенні, порівнюючи з довійськовим часом. По даним «Ежегодника Министерства Финансов» за 1913 рік на Україні за 1912 рік було вибрано промислових патентів на 215.172 торгових підприємства, значить, в минулому 1922—23 р. ми маємо на Україні відбудову торгового апарату до 51,8% довійськової кількості, в той час як по всьому союзу відбудова досягає тільки 43,8% (по даним того-ж «Ежегодника» в межах теперішнього СРСР в 1912 р. було вибрано патентів—1.002.116).

Отже, на Україні процес відбудови торгового апарату йшов далеко хуткіше й інтенсивніше, ніж в інших частинах союзу. До того треба одзначити, що в той час як загальносоюзні дані 1923 р. дають від одного податного періоду до другого ламану лінію спаду кількості торгових підприємств,—на Україні-ж, хоч загалом теж помічається спад кількості торгових підприємств до кінця 1923 року, але на протязі року, особливо за час квітень—вересень, помічається значне збільшення кількості торгових підприємств, що видно із:

Т а б л и ц я 2.

	Липень— грудень 22 р.	Січень— березень 23 р.	Квітень— вересень 23 р.	Жовтень— грудень 23 р.
Вибрано патентів по Україні в %%				
за час	100	81,6	104,8	63,2
Вибрано патентів в СРСР в %	100	79,1	88,7	66,7

Загалом треба підкреслити, що, не дивлячись на різні хитання на протязі року, до кінця 1923 р. ми помічаємо спад кількості підприємств, як по всьому Союзу, так і по Україні, до того по Україні зменшення значно більше, ніж по всьому Союзу (63,2% по Україні, проти 66,2% по всьому Союзу в порівнянні з другим півріччям 1922 р., що взято за 100).

Але, не дивлячись на це, до початку 1924 року ми маємо по Україні стан торгового апарату, що дорівнюється 45,4% довійськового, в той час як по всьому Союзу цей стан дорівнюється тільки—37,6%.

Тепер, що торкається дислокації торгового апарату, то тут треба зазначити, що із загальної кількості торгових підприємств по Україні тільки 25,1% або 31.540 торгових підприємств перебувають в позаміських селищах, а останні 74,9%—по містах, в той час як співвідношення позаміського й міського населення складає цілком протилежну пропорцію і дорівнюється для 1923 року для міського населення—17,1%, а для позаміського—82,9% всієї кількості населення України. У мирний час, при співвідношенні:—міського 27,4% й сільського населення—72,6%,—стан торгового апарату був де-в-чому інший: в позаміських селищах було 36% від загальної кількості торгових підприємств на Україні, а по містах—64%. Таким чином, ми констатуємо, що зараз поруч з загальним зменшенням кількості торгових підприємств спостерігається брак торгових підприємств в позаміських селищах в порівнянні з довійськовим часом.

Торкаючись деталей торгового апарату, треба взяти під увагу:

Т а б л и ц я 3.

Погуберський розподіл кількості торгових підприємств на Україні.

Г У Б Е Р Н І	Пересічно за 1923 р. ¹⁾ загальна кількість торгових підприємств	% до загального числа торгових підприємств.
Волинська	5 914	5,3
Донецька	12.388	11,1
Катеринославська	11.611	10,5
Київська	23.983	21,5
Одеська	14.633	13,1
Подільська	11.656	10,5
Полтавська	11.797	10,6
Харківська	13.020	11,7
Чернігівська	6.369	5,7
Р а з о м	111.417	100

Із цієї таблиці видно, що на 1-му місці по кількості торгових підприємств стоїть Київщина, де в 1923 р. було пересічно—23.983 торгових підприємства або 21,5% всієї кількості торгових підприємств на Україні; на другому місці—Одещина—14.663 підпр. або—13,1% всієї кількості торгових підприємств на Україні; Харківщина—на 3 місці, маючи 13.020 торг. підпр. або 11,7%; на 4 місці—Донецчина—12.388 підпр. або 11,1%; на 5-му Катеринославщина—11.611 або 10,5% і на останньому місці—Волинь—5.914 торг. підпр. або 5,3% від загальної кількості торгових підприємств на Україні.

Переходячи до питання про характер торгових підприємств, треба зазначити, що із загального числа торгових підприємств на Україні, що виносить—111.417, на долю I розряду припадає—23.902 або 21,4%, на долю II розр.—51.750 або 42,6%;—III-го:—31.738 або 28,4%;—IV-го:—2.783 або—2,5%;—V-го:—908 або—1,5%. Таким чином, ми бачимо, що підприємства, які торгують по 1-му розряду, тоб-то розносна торгівля, складають 1% всієї кількості торгових підприємств на Україні, а рундучно-ларкові, тоб-то підприємства, що торгують по 2-му розряду,—є найбільш поширеним типом торгових підприємств. Загалом же роздрібні пересувні торгові підприємства складають 68% всієї кількості торгових підприємств на Україні, і тільки на 32,0% наша торгівля провадиться в постійно закритих помешканнях.

Із 32% загального числа торгових підприємств, що провадять торгівлю в постійно закритих помешканнях, сама значна частина, або 28,4% до загального числа торгових підприємств на Україні, відноситься до типу роздрібних торгових підприємств; 2,5% загального числа торгових підприємств є гуртово-роздрібні підприємства і 1,5% є гуртові підприємства.

¹⁾ Порівняти з мирним часом є неможливо, бо майже по всіх губерніях відбулася зміна кордонів, що привело до утворення 2-х нових губерній: Донецької й Одеської. Крім того, значна частина Волинської губернії відійшла до Польщі.

Не зайвим є порівняти характер і типи торгових підприємств України в 1923 році з одним із довійськових років, напр., з 1912 р.

Т а б л и ц я 4.

1923 рік	Розносна і розвізна торговля	Рундучно- ларкова торговля	Роздрібна магазинна торговля	Дрібна гур- това або гуртово-роз- дрібна тор- говля	Гуртова тор- говля	Р а з о м
В абсолютних числах . . .	23.902	51.750	31.738	2.783	908	111.417
У % %	21,4	46,2	28,4	2,5	1,5	100
1912 рік						
В абсолютних числах . . .	2.866	76.970	106.435	26.992	1.909	215 172
У % %	1,3	35,8	49,5	12,5	0,9	100

Таким чином, із вищенаведеної таблиці видно, що в порівнянні з мирним часом в 1923 р. відбулась певна зміна видів і типів торгівлі. Торговля значно здрібніла. Замість 1,3%, що в мирний час (1912 р.) складала розвізна й розносна торгівля в загальному числі торгових підприємств,— в 1923 р. цей тип торгівлі складає вже величезний відсоток (21,4) в загальному числі торгових підприємств цього року.

Те-ж саме спостерігаємо й відносно інших видів торгівлі, а саме— рундучної й ларкової. В 1912 р. ця торгівля складала 35,8%, в 1923 р. вже—46,2% загальної кількості торгових підприємств. Збільшення торгових підприємств розносною, розвізною, ларковою і, взагалі, торгівлі не в постійно закритих помешканнях пояснюється, з одного боку, високою арендною платнею, що стягається відкомгоспами за торгові помешкання (платнею, що в де-яких губерських містах України в 3-4 рази вище за розцінки, які були в мирний час); по-друге—тим, що в мирний час ларки й рундуки звичайно будувалися за рахунок міських самоврядувань і через те від дрібного продавця не вимагалось ніяких витрат на будівництво помешкання, в той час як в добу НЕП'а майже ніде міські самоврядування не взяли на себе будівництво цих торгових помешкань і тому особи, що бралися до торгівлі, але мали незначні власні засоби, починали торгувати в рознос, тримаючи свій крам у кошику чи розкладаючи по землі.

Що торкається вищих груп торгівлі, то про них треба сказати, що магазинна торгівля в 1923 р. в силу викладених вище причин (висока орендна платня, з одного боку, і з другого—незначні власні оборотні засоби у теперішніх торговців) займає дуже незначне місце в порівнянні з ларково-рундучною торгівлею, тоді як у мирний час (1912 р.) це був найбільш поширений тип торгівлі.

Ця деградація типів торгових підприємств свідчить тільки про те, що в галузі дрібно-розподільчої торгівлі, що обслуговує безпосередньо споживача,—Україна так само, як і весь Союз¹⁾, дуже відстала не тільки від країн Західної Європи, але навіть і від того стану, в якому вони перебували в довійський час.

¹⁾ По СРСР до кінця 1923 р. помічалась перевага роздрібною (розносною ларковою) над іншими видами торгівлі; так, напр., по СРСР підприємств I і II розряду було 314.552; III розр. або магазинних торгових підпр.—128.550; IV розр. (напівгуртова)—17.499 і V—роздрібною або гуртовою—6.394, при загальній кількості 460.893 торг. підпр.

Помітно зменшилась на Україні дрібно-гуртова торгівля, яка в мирний час складала 12,5% від загального числа торгових підприємств, а в 1923 р. цей вид торгівлі складає тільки 2,5% від загальної кількості торгових підприємств на Україні.

Гостре зменшення дрібно-гуртової торгівлі пояснюється тим, що низка великих міст України (напр., Одеса, Катеринослав, Бахмут, Єлисаветград), після голоду 1921 року й цілої низки інших причин, загубили своє попереднє значіння великих торгових центрів, і тому гуртова й дрібно-гуртова торгівля, що була там раніш у великих розмірах, тепер гостро зменшилась, і роздрібні торговці їдуть за товаром безпосередньо до Харкова, Києва, Москви.

Що торкається де-якого збільшення % гуртових торгових підприємств в загальній сумі торгових підприємств в порівнянні з 1912 р., то це пояснюється тим, що до цієї групи зараховані підприємства, що нічого спільного з гуртовими підприємствами не мають, бо по сучасному законодавству до гуртових торгових підприємств зараховуються не тільки підприємства, що провадять гуртовий продаж, але навіть роздрібні підприємства, як що у них одночасовий оборот перевищує суму в 50 карб. золотом, через що до цієї групи підприємств попадають всі ювелірно-годинникові крамниці, магазини туалетів і інші. З огляду на це приходить припустити, що кількість гуртових торгових підприємств на Україні навряд чи перевищує (в % відношенні) їх довійськову кількість.

На протязі 1922—23 р. торговий апарат на Україні підпав великим змінам в кількостному відношенні.

Таблиця 5.

Розряд	Періоди			
	Липень— грудень 22 р.	Січень— березень 23 р.	Квітень— вересень 23 р.	Жовтень— грудень 23 р.
I розр.	50.785	20.676	33.674	17.356
II »	51.278	51.755	61.595	41.901
III »	27.690	32.043	36.670	26.503
IV »	1.506	2.158	3.640	2.550
V »	218	609	1.247	867
	131.477	107.241	137.826	89.177

Із цієї таблиці ми бачимо гостре зменшення кількості торгових підприємств I-го розряду (дрібної торгівлі), що відбулося на протязі 1½ років. Зменшення відбувалося майже безупинно, і до початку 1924 року ми маємо тільки 1/3 тієї кількості торгових підприємств цього розряду, яка була у другому півріччі 1922 р.

II-й розряд, тоб-то дрібно-роздрібна торгівля, на протязі часу липень—грудень 22 р., січень—березень 23 р. лишалась стабільною; за час квітень—жовтень помічається підвищення, а до кінця 23 р. зниження на 20% проти другого півріччя 1922 р., взятої за 100% і на 28% в порівнянні з півріччям квітень—вересень.

В III розряді, тоб-то по роздрібній торгівлі, лишилися ніби-то стабільними, але на протязі розгляненого нами часу ми помічаємо двічі збільшення кількості торгових підприємств:—перший раз—за час січень—березень проти липня—грудня і другий раз—за час квітень—вересень проти січня—березня. До кінця-ж 23 року маємо зниження на 28% проти часу квітень—вересень.

В IV розряді ми помічаємо абсолютне безупинне збільшення кількості торгових підприємств в порівнянні з початком вихідного періоду, але все-ж до кінця року ми бачимо значне скорочення числа цього роду підприємств на 30% в порівнянні з періодом—квітень—вересень.

У V розряді, тоб-то у великій гуртовій торгівлі теж саме: абсолютне збільшення кількості торгових підприємств в порівнянні з розгляненим періодом, але—відносно спад кількості торгових підприємств на 30% в останню чверть року в порівнянні з півріччям квітень—вересень.

В наслідок всього цього можна констатувати, що найбільше зменшення, а саме—в розмірі $\frac{2}{3}$, відбулося в розвізній, розносній і взагалі у всій дрібній торгівлі; всі-ж останні типи торгівлі, хоч і зазнали абсолютного зросту в порівнянні з кінцем 1922 р., але до кінця 1923 р. їх кількість зменшилась на 30% в порівнянні з півріччям квітень—вересень. До того-ж гуртова і дрібно-гуртова торгівля підпали більш значному зменшенню, ніж роздрібна.

З огляду на значне зменшення кількості торгових підприємств, що сталося на Україні до початку 1924 року, необхідно вяснити, чи достатню є сітка торгового апарату, що збереглася тепер, для обслуговування населення України. Для вяснення візьмем кількість торгових підприємств у мирний час. Як-що взяти на увагу, що кількість торгових підприємств на Україні в 1912 р. виносила 215.172 торгових одиниці, і що неселення України в той час виносило 27,5 міл. душ, то будемо мати, що на кожну 1.000 населення припадало в мирний час 7,8 торг. підпр.; до початку-ж 1924 р. Україна при населенні в 28,7 міл. має 89.177 торг. підпр, тоб-то по 3,1 торг. підпр. на кожну 1.000 душ. Таку кількість, звичайно, треба визнати за недостатну для обслуговування населення в галузі міни и розподілу сільсько-господарської продукції й фабрикатів промисловости, особливо як-що взяти на увагу, що на кожні 1.000 душ населення міста в 23 р. припадало 22 торг. підпр., а на кожні 1.000 душ сільського населення—тільки 1,3 торг. підпр.

Звертаючись до соціального моменту і торгівлі, треба зазначити, що в загальній масі торгових підприємств перше місце по кількості їх мають торгові підприємства, що належать приватним особам і фірмам.

Як-що звернутися до чисел, то видно, що із загальної пересічної кількості 125.514 торгових підприємств, що були на Україні за час липень 22 р.—жовтень 23 р., на долю підприємств, належних приватним особам і фірмам, припадає 118.701 або 94,5%; по окремих періодах року спостерігається така картина:

Таблиця 6.

Період:	Загальна кількість підпр.	Приватні підпр.	Кооперат. підпр.	Державні підприєм.
Липень—грудень	131.477	126.623	3.697	1.157
у %	100%	96,3%	2,5%	1,2%
Січень—березень	107.241	100.272	5.602	1.367
у %	100%	93,5%	5,2%	1,3%
Квітень—жовтень	137.826	129.208	6.671	1.947
у %	100%	93,8%	4,8%	1,4%

Як-що звернутися до питання про те, який тип торгових підприємств і в яких розмірах перебуває в руках якогось із контрагентів сучасного товарообігу, то виявляється:

Таблиця 7.

Періоди:	Торгові підприємства	Р о з р я д и				
		I	II	III	IV	V
Січень—березень	Державні	0,1	0,1	1,8	18,2	39,0
	Кооперативні	0,1	0,3	15,3	13,9	15,5
	Приватні	99,8	99,6	82,9	67,9	45,5
	Разом . . .	100%	100%	100%	100%	100%
Квітень—вересень	Державні	0	0,1	1,8	20	49,6
	Кооперативні	0	0,3	15,4	18,8	20,2
	Приватні	100%	99,6	82,8	61,2	30,2
	Разом . . .	100%	100%	100%	100%	100%

Таким чином, із таблиці ч. 7 видно, що вся розвозка, розноска й ларкова торгівля майже на всі 100% на протязі минулого року перебувала в руках приватних осіб. З кінця минулого року, завдяки швидкому розвитку по Україні ларків Пайового Т-ва «Ларек»,—треба сподіватися, що держоргани у цьому виді торгівлі безсумнівно займають уже досить видатне місце, але певних даних поки-що немає.

Що торкається роздрібної, магазинної торгівлі, то вона на 82,8% лишається в руках приватних осіб, на 15,3% в руках кооперації і на 1,8%—держорганів.

В гуртово-роздрібній торгівлі роля приватних осіб в 1922/23 р. поступово падала, і з 67,9% у січні—березні упала у квітні—вересні до 61,2% за рахунок збільшення долі кооперації:—з 13% до 18,89%. Участь держорганів так само на небагато збільшилась у гуртово-роздрібній торгівлі.

У гуртовій торгівлі помічається такий самий процес: спад кількості гуртових торгових підприємств, що належать приватним особам—з 45,5% до 30,2% і одночасно збільшення ролі, як кооперації (з 15,5% до 20,2%), так і держорганів—з 39 до 49,6%.

Так само цікавим є питання про ролю держави, кооперації й приватних осіб у торгівлі міст і позамістових селищ.

Загальне співвідношення таке:

Таблиця 8.

Час	У містах	Кількість торг. підпр.	%	У позаміських селищах.	Кількість торг. підпр.	%
Липень— грудень	Держоргани	1.043	1,2	—	114	0,4
	Кооперація	1.540	1,5	—	2.157	6,5
	Приватні особи	95.919	97,3	—	30.704	93,1
	Разом . . .	98.502	100	Разом . . .	32.975	100
Січень— березень	Держоргани	1.227	1,6	—	140	0,8
	Кооперація	1.712	2,0	—	3.890	15,5
	Приватні особи	79.345	96,4	—	20.927	83,7
	Разом . . .	82.284	100	Разом . . .	24.957	100
Квітень— жовтень	Держоргани	1.767	1,8	—	180	0,5
	Кооперація	2.234	2,2	—	4.437	12,5
	Приватні особи	97.109	96,0	—	32.099	87,4
	Разом . . .	101.110	100	Разом . . .	36.716	100

Таким чином виявляється, що по містах приватні особи займають в торгівлі по кількості торгових підприємств домінуюче значіння, і позиції їх тут досить сталі; що-ж торкається позаміської торгівлі, то хоч тут приватна торгівля і є пануючою,—але позиції її тут поступово одвойовуються з боку кооперації.

Переходячи від кількості і характеру торгових підприємств до оборотів підприємств за 1922/23 господарський рік, треба зазначити, що загальний торговий оборот України тільки по підприємствах, що платять порівнюючий збір (значить, без розвізної й розносної торгівлі), дорівнюється, з великою долею приблизності, одному мільярду карб., а по окремим четвертинам року він розподіляється таким чином:

Таблиця 9.

I-й квартал	125—140	мільйонів карб.
II „ „	130—145	„ „
III „ „	184—215	„ „
IV „ „	461—500	„ „
900—1000		„ „

Як-що додати до максимуму вищенаведеної цифри обороту підприємств розвізної й розносної торгівлі, що дорівнюється мінімум 30.000.000 крб. (із розрахунку 1.500 крб. обороту на рік на одно підприємство), то тоді будемо мати, що загальний оборот України по торгівлі перевищує 1.000.000.000 крб.

90.000.000 крб. взято нами як мінімум торгового обороту України в 1922—23 господар. році, бо по невичерпуючим ще відомостям НКФ УСРР, особливо по обороту закладів, зобов'язаних публичною відчитністю, ця цифра є поки-що зафіксована податковою статистикою Наркомфіну УСРР. Проте до вищезазначеної цифри мусить бути додано, принаймні, не менше 100.000.000 крб., бо із 76 правлінь трестів, акц. т-в, синдикатів і комбінатів, що перебувають тільки на Харківщині, одержано поки що відомості про обороти тільки од 50 підприємств, зобов'язаних публичною відчитністю, а від 26 закладів відомостей про їх обороти за минулий рік (зокрема про обороти за останній квартал 1924 р.) ще немаємо.

Крім того, у підрахунках Наркомфіну УСРР про обороти українських торгових підприємств не дано, так званого, внутрі кооперативного обороту (продаж по кооперативній лінії згори вниз), який по даних кооперативної статистики доходить приблизно 33-х мільйонів карб.

Далі, податковою статистикою Наркомфіну УСРР не взято обороти українських відділів всеросійських синдикатів і позаукраїнських трестів, бо ці підприємства обкладаються на місці перебування їх правлінь у Москві або-ж в інших містах РСФРР і инш. Союзних Республік.

Відомості, що є в матеріалах Укрдержплану, показують, що обороти тільки Харківського відділу Всеросійського Текстильного синдикату, Української контори шкірсиндикату, всіх українських відділів Нафтасиндикату, Харківської контори швейного синдикату, Харківської контори «Продасилікат» і українських відділів «Солесиндикату» в 1922—23 році виносили більше 24 мільйонів крб., а разом з оборотами Харківського відділу позаукраїнських трестів ми маємо цифру обороту в 30 мільйонів карб. по одному

тільки місту Харкову, що не взята на облік органами Наркомфіну. Через те, як-що додати до цього обороти всеросійських синдикатів: текстильного, шкіряного, силікатного, швейного і инш. у Києві й Одесі, а також відділів всеросійських трестів у Києві, Одесі, Катеринославі й инш. містах України, то обороти всіх позаукраїнських державних торгових організацій, правління яких перебувають по-за територією УСРР,—ймовірно виносять не менше 60 мільйон. карб.¹⁾

Крім того, до торгових оборотів, обчислених податковою статистикою Наркомфіну УСРР, повинно бути додано біля 10 мільйонів карб., що складають товарні операції Українських банків (обороты Держбанку, Промбанку й Українбанку по їх Правліннях у Харкові складають за 1922—23 р. 6 мільйонів карб.).

Виходячи з фіксованої поки-що Наркомфіном УСРР мінімальної цифри торгового обороту на Вкраїні в 920 міл. карб., на міську й позаміську долю припадає:

Т а б л и ц я 10.

Ч а с	Міська торг.	0/0	Позаміська торг.	0/0	Увесь оборот	0/0
У I-му кварталі . . .	111.860.020	89,7	12.871.900	10,3	124.731.920	100
„ II-му » . . .	118.923.390	91,8	12.011.340	9,2	130.939.730	100
„ III-му » . . .	162.540.890	88,5	21.174.380	11,5	183.715.770	100
„ IV-му » . . .	417.367.720	90,5	44.066.110	9,8	461.433.830	100
Р а з о м . . .	810.697.020	90	91.676.160	10	900.821.250	100

Таким чином, ми бачимо, що позаміська торгівля складає пересічно 10³/₀ од всього торгового обороту України.

Переходячи до питання про те, яке місце займає кожен тип торгівлі в загальному торговому обороті України,—треба констатувати, що на протязі 1922—23 року ми маємо:

Т а б л и ц я 11.

По даним податкової статистики Наркомфіна і ВУКС'а (обороты в мільйонах карб.).

Р о з р я д и	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал	Разом	0/0
II-й	35,1	26,7	38,0	130,0	229,8	24,6
III-й	53,7	47,3	63,0	160,0	324,0	34,7
IV-й	17,0	15,8	23,8	73,8	130,4	13,9
V-й	22,0	45,7	66,5	114,7	248,9	26,8
Р а з о м	127,7	135,8	191,3	478,5	933,1 ²⁾	100 ⁰ / ₀

1) Ми обраховуємо для українських периферійних відділів позаукраїнських синдикатів і трестів оборот, що рівняється оборотам Харківських відділів цих держторгзакладів через те, що, напр., периферійні відділи головніших на Вкраїні банків (Держбанк, Промбанк, Українбанк) відкрили торговим організаціям кредит в розмірі, що не на багато перевищує розмір кредиту, одкритого Харківськими конторами цих банків цій галузі народного господарства (Г. П. Окунев в працях Укрдержплану «Торговля України в 1923 р.» вказує, що кредити одкриті перифер. відділ. Промбанку й Держбанку дорівнюють 120⁰/₀ кредитів, відкритих торгівлі Харківськ. відділ. цих банків.

2) До таблиці застосовані міжкооперативні обороти (по даним кооперативної статистики ВУКС'а), що не ввійшли в дані податкової статистики НКФ, що обраховувала обороти української торгівлі.

Як-що до вищезазначеної цифри українського торгового обороту в 933 мільйони карб. додати ще 30 міл. карб., що припадають на обороти розвізної й розносної торгівлі і на необраховані обороти, як українських держторг органів, так і всеукраїнських відділів всеросійських синдикатів, трестів і торгів (Гум, Мосторг і инш.), а також товарні операції банків, то загальна картина розподілу оборотів поміж ріжними ступнями торгівлі буде мати такий вигляд:

Т а б л и ц я 12.

Обороти 1-го розряду за рік	30 міл. карб. або	2,9%
" 2-го "	230 "	12,2 "
" 3-го "	324 "	22,4 "
" 4-го "	139 "	13,4 "
" 5-го "	310 "	29,1 "
Разом	1.033.000.000 крб.	100%

Таким чином, із таблиці ч. 11 видно, що на протязі 1922—23 р. помічалось весь час наростання торгового обороту країни, що свідчить про розвиток економіки українського народного господарства, тоб-то про збільшення продукції й зрість покупної здатности населення.

Цей розвиток характеризується такими коефіцієнтами:

Т а б л и ц я 13.

I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал	Разом
13,8	14,5	20,5	51,2	100

Далі, із таблиці ч. 12 можна одзначити, що в загальній сумі українського обороту роздрібна торгівля (1, 2, 3 розр., тоб-то розвізна, ларкова й магазинна) складає загалом 57,5%, або біля половини всього торгового обороту країни; дрібно-гуртова торгівля—13,4% і велика гуртова біля 1,3% всього торгового обороту Української Республіки.

Переходячи до питання про ту роль, яку відіграють в торговому обороті України кожен із 3-х контрагентів сучасної торгівлі,—треба зазначити, що в загальній сумі торгового обороту співвідношення удільної ваги держторг органів, кооперативних організацій і приватних осіб вималюється в такому вигляді:

Т а б л и ц я 14.

К а т е г о р і я	Сума оборотів за рік	% співвідношення
Держторг організації	230 мільйонів	22,2
Кооперативні підприємства	115 "	11,1
Приватні фірми й особи	688 "	66,7
Разом	1.033 мільйонів	100%

Як-що перейти од загальних цифрових оборотів до окремих ланок товарообороту, то стан буде такий:

1) У I-му розряді або в розвізній і розносній торгівлі торгівля майже на всі 100% перебуває в руках приватних осіб;

2) У II розр., тоб-то в ларковій:

Держоргани	2.137.000	або 1%
Кооперація	6.480.000	» 2,8 »
Приватні особи	221.350.000	» 96,2 »
Разом оборот II розр.	229.895.000	100%

3) У III розряді (роздрібна магазинна торгівля):

Держоргани	7.000.000	або 2,1%
Кооперація	65.000.000	» 20 »
Приватні особи	252.000.000	» 77,9 »
Разом	324.000.000	100%

4) У IV розряді (гуртово-роздрібна і напівгуртова):

Держоргани	5.000.000	або 3,6%
Кооперація	22.700.000	» 16,2 »
Приватні особи	111.300.000	» 80,2 »
Разом	139.000.000	100%

5) У V розряді (велика гуртова торгівля):

Держоргани	216.600.000	або 70,0%
Кооперація	27.200.000	» 8,7 »
Приватні особи	66.200.000	» 21,3 »
Разом	310.000.000	100%

Таким чином, видно, що в різних ланках торгівлі роля 3-х контр-агентів сучасного торгового обороту цілком різна. Уся дрібна і на $\frac{3}{4}$ роздрібна магазинна торгівля перебуває в руках приватних осіб. Роздрібний ринок на $\frac{1}{5}$ обслуговується кооперацією. У дрібно гуртовій торгівлі позиції приватного капіталу ще значні, але він звідти починає витиснюватися держорганами й кооперацією; нарешті, у великій гуртовій торгівлі домінуюче становище мають держторгорганизації, в руках яких на $\frac{3}{4}$ перебуває вся гуртова торгівля. Приватні особи в гуртовій торгівлі мають 2 місце, нарешті, кооперація стоїть на останньому місці, одвоювавши собі тут тільки 8,7%.